

**DİYARBAKIRLI SAİD PAŞA DİVANI DİVANDAKİ SADE TÜRKÇE ŞİİRLER VE  
ŞAİRİN HİKMETLİ BEYİTLERİNE ALİ EMİRİ EFENDİ'NİN YAZDIĞI NAZİRELER**

**SA'ID PASHA'S (OF DIYARBAKIR) DIVAN THE PURE TURKISH POEMS HIS  
DIVAN AND ALI EMIRI EFENDİ'S NAZIRAS TO THE PHILOSOPHICAL COUPLETS OF  
SA'ID PASHA**

**İdris KADIOĞLU\***

**Özet**

Makalede Diyarbakırlı Sa'id Paşa'nın kısaca hayatı, şiirlerini topladığı mürettep divanı hakkında bilgi verilmektedir. Şiirleri şekil ve içerik yönünden incelenmekte, sırf Türkçe kelimelerle yazdığı şiirler ve hikmetli beyitlerinden örnekler sunulmaktadır.

Çalışma üç bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde Diyarbakırlı Sa'id Paşa'nın hayatı ve eserleri hakkında özet bilgi verilmiş, Sa'id Paşa'nın şairliğini öne çıkaran eserlerinden *Divançe-i Eşar*'ı şekil ve içerik yönünden incelenmiştir. İkinci bölümde, Divan'daki sırf Türkçe yazdığı şiirler ele alınmış, aruz vezniyle Türkçe şiir yazmada karşılaştığı zorluk tespit edilmiştir. Son bölümde ise, Diyarbakırlı Ali Emiri Efendi'nin, Sa'id Paşa'nın hikmetli beyitlerine yazdığı nazireler incelenmiştir. Sa'id Paşa, Klasik Türk şiirinde, hakîmâne üslûpla şiir yazan şairlerin sonuncusudur. Çalışmanın son bölümünde, Nabi tarzının son temsilcisi Sa'id Paşa'nın, hikmetli beyitlerindeki ana temalar, Ali Emiri Efendinin beyitlerindeki temalarla karşılaştırılarak açıklanmıştır.

*Anahtar Kelimeler:* Said Paşa, Divan, sade Türkçe şiir, nazire, hikmetli beyit.

**Abstract**

In this article, was given information Sa'id Pasha's (of Diyarbakir) briefly life and organized the Divan that collects his poems. The poems was examined form and content in the Divan. Examples has presented from in pure Turkish was written poetry and philosophical couplet.

The article is consists of three sections. In the first chapter, Sa'id Pasha's life and works was given summary information. *Divançe-i Eşar* that reveals the poetical direction him, was examined. In the second section, The pure Turkish poems has been determined in Divan and the difficulties countered on writing pure Turkish words with aruz measure poet. In the last section, Ali Emiri's naziras on Sa'id Pasha's philosophical couplets has been examined. Sa'id Pasha is the last of poets by the poems with philosophical style. In the last section of the studies has been describes main topics in the Sa'id Pasha's (who the last of Nabi's style) philosophical couplets.

*Key Words:* Sa'id Pasha, Divan, pure Turkish poem, nazira, philosophical couplet.

---

\* Doç. Dr. Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi, lebib@dicle.edu.tr

## GİRİŞ

### Mehmed Sa'îd Paşa Kimdir?

1832'de Diyarbakır'da doğmuş, 1891'de Mardin'de vefat etmiştir. Çok sayıda fikir ve sanat adamı yetiştirmiş köklü ve kültürlü bir aileye mensuptur. Sa'îd Paşa şair, münşi ve hattat Süleyman Nazif Efendinin oğlu, şair İbrahim Cehdî Efendinin torunudur. Değerli edebiyatçılarımızdan Süleyman Nazif (1869-1927) ile Servet-i Fünûn şairlerimizden Faik Ali Ozansoy (1875-1950)'un babasıdır.

Bir yaşında babasını kaybetmiş, maddi imkânsızlıklar içinde tahsilini tamamladıktan sonra 1849'da 17 yaşında iken Diyarbakır Tahrirat Kalemî'nde memuriyete başlamıştır. Daha sonra Vilâyet Tahrirat başkâtipliğine (1861), Mektupçu muavinliğine (1866) ve Vilayet mektupçuluğuna (1868) tayin edilmiştir. 1872'de Mülkiye paşalığı unvanı olan mîrmîrânlık rütbesiyle Mamuretülaziz (Elazığ) mutasarrıflığına getirilmiş, iki yıl sonra da Maraş mutasarrıflığına tayin edilmiştir. Daha sonra Muş, Siirt ve Mardin mutasarrıflıklarında görev almış, üçüncü kez atandığı Mardin mutasarrıflığı görevinde iken aynı şehirde vefat etmiştir.

Sa'îd Paşa, memuriyet hayatında muktedir ve dürüst bir idareci olarak dikkat çekmiştir. Resmî görevleri dışında edebiyat, tarih ve matematikle meşgul olmuştur. Başlıca eserleri: *Mir'âtü'l-İber*, *Mir'ât-ı Sıhhat*, *Hülâsa-i Mantık*, *Tabsıratü'l-İnsân*, *Nuhbetü'l-Emsâl*, *Mizânü'l-Edeb*, *Divançe-i Eş'âr*, *İlm-i Hesâb*, *Encümen-i Şu'arâ* ve *Diyarbakır Tarihi*'dir.<sup>1</sup>

### I. MEHMET SA'İD PAŞA'NIN DİVANI<sup>2</sup>

Sa'îd Paşa'nın mürettep divançesi, H. 1288'de Diyarbakır'da basılmıştır. Eserde, dini konulu *tevhid*, *münacât* ve *Mi'râciyye* türündeki kasidelerden sonra *gazel*, *müseddes*, *muhammes*, *tarih*, *kıt'a* ve *müfred* şeklindeki manzûmeler yer almaktadır. Dîvânçe'deki manzumeler hakîmânedir. Şairin bütün şiirleri matbu divançede yer almaz. Eser, el yazma nüshaları da karşılaştırılarak Kenan Erdoğan (2004) tarafından bir inceleme ve transkripsiyonlu metin halinde *Diyarbakırlı Sa'îd Paşa Dîvânı* adıyla bastırılmıştır. (bk. Kaynaklar)

Kenan Erdoğan tarafından yayımlanan Sa'îd Paşa Divanı'ndaki toplam 193 manzumenin nazım şekilleri ve şiir sayısı şöyledir: **Kaside** (7), **Terkîb-bend** (1), **Muaşşer** (1), **Müseddes** (5), **Muhammes** (7), **Gazel** (86), **Târîh** (10), **Kıt'a** (İkisi sâfi Türkçe 41), **Nazm** (13) ve **Müfred** (22).

Divanda on bir değişik aruz vezni kullanılmıştır. Kullanım sıklığına göre bu aruz kalıpları şunlardır:

<i>Fâ 'ilâtün fâ 'ilâtün fâ 'ilâtün fâ 'ilün</i>	(67 defa)
<i>Mefâ 'ilün mefâ 'ilün mefâ 'ilün mefâ 'ilün</i>	(37 defa)
<i>Mef'ülü mefâ 'ilü mefâ 'ilü fe 'ülün</i>	(31 defa)
<i>Mef'ülü fâ 'ilâtü mefâ 'ilü fâ 'ilün</i>	(17 defa)
<i>Mefâ 'ilün fe 'ilâtün mefâ 'ilün fe 'ilün</i>	(12 defa)
<i>Fe 'ilâtün mefâ 'ilün fe 'ilün</i>	(12 defa)
<i>Fe 'ilâtün fe 'ilâtün fe 'ilâtün fe 'ilün</i>	(8 defa)
<i>Mef'ülü mefâ 'ilün fe 'ülün</i>	(4 defa)
<i>Mef'ülü fâ 'ilâtün mef'ülü fâ 'ilâtün</i>	(2 defa)
<i>Maf'ülü mefâ 'ilün mef'ülü mefâ 'ilün</i>	(1 defa)
<i>Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün</i>	(1 defa) <sup>3</sup>

Sa'îd Paşa Divanı'ndaki dini konulu manzumeler sırasıyla *Tevhîd*, *Münâcât* ve *Mi'râciyye*'dir.

<sup>1</sup> Said Paşa'nın hayatı hakkında geniş bilgi için bk, Ali Emiri Efendi, *Esâmî-i Şuarâ-yı Âmid*, (Haz. Galip –Nurhan Güner) s.29; İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, C.3, s.1608-1613.; Kenan Erdoğan, *Diyarbakırlı Sa'îd Paşa Dîvânı*, s.7vd., Şevket Beysanoğlu, *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları*, İkinci Cilt, s. 15vd.; Muhtar Tevfikoğlu, *Ali Emiri Efendi*, s.150; Mahmut Fidancı, *Said Paşa Mizânü'l-Edeb*, s.15.

<sup>2</sup> Sa'îd Paşanın Divançesi, H. 1288'de Diyarbakır vilâyeti matbaasında basılmıştır. Basım yeri ve tarihi eserin sonunda: “*Sâye-i Ma'ârifvâye-i Hazret-i Şâhânedi Diyarbakır Vilâyeti Matba'asında tab' olunmuştur. 19 fi Sefer Sene 1288*” şeklinde kaydolunmuştur. Matbu Divançe üzerinde, Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi Edebiyat Bölümünde, Mustafa Sarı (1990) ve M. Abdülbasit Sezer (1994) tarafından iki bitirime tezi yapılmış. Eser, Kenan Erdoğan (2004) tarafından *Diyarbakırlı Said Paşa Dîvânı* adıyla bastırılmıştır. (bk. Kaynaklar)

<sup>3</sup> Kenan Erdoğan, *Diyarbakırlı Sa'îd Paşa Dîvânı*, s.29

### Tevhîd

“Birlemek” anlamındaki tevhid, edebiyatta Allah’ın varlığını, birliğini ve yüceliğini anlatan şiir türüdür. Daha çok kaside nazım şeklinde yazılan tevhidlerde nesip, tegazzül, fahriye gibi bölümler bulunmaz. Doğrudan konu anlatımı vardır. İşlenen konunun kutsallığı nedeniyle tevhidler, divan veya divançelerin başında yer alır. Tevhidlerde, Allah’ın yüceliği, isim, sıfat, fiil ve şe’nleriyle benzersiz ve tek oluşu, sonsuz güç ve kudret sahibi Allah karşısında kulun acizliği temaları işlenmektedir. Türk edebiyatında 17. Yüzyıl şairi Niyâzî-i Mısrî’nin 17 beyitli; 18. Yüzyıl şairi Nâbî’nin 91 beyitli kasîdeleri, tevhid türündeki en ünlü manzûmeler olarak bilinir.

Divanlardaki şiirlerin tertibi konusundaki genel temayüle uyan Sa’id Paşa, dini konulu şiirleri eserin başına almıştır. Eserdeki dini konulu şiirlerden ilki tevhiddir. Kaside şeklinde yazılmıştır. Allah’ın varlığını, birliğini ve yüceliğini; onun evrendeki isim, sıfat ve fiillerinin tecellileriyle anlatan bir manzumedir.

58 beyitli kasidenin matla’ beyti:

*Bir sâni ‘-i mü’essiri etmez mi iktizâ*

*Bu kârgâh-ı sun ‘ u eser bu arz u semâ*

### Münâcât

“Fısıldama, Allah’a yalvarma” anlamındaki münâcât, edebiyatta konusu Allah’a yakarış olan şiir türüdür. Daha çok kaside nazım şekliyle kaleme alınmıştır. Divanların başında tevhidden sonra yazılan münacatlarda şairler, öncelikle kulun âcizliği ve Allah’a muhtaç oluşundan bahsederler. Allah’a yakararak affedilme, başışlanma dileklerini arz ederler.

Sa’id Paşa, Allah’ın varlığını ve birliğini anlattığı tevhidden sonra, münâcât türündeki kasidede bu türün konularındaki genel temayüle uyararak en büyük güç, kudret ve azamet sahibi olan Allah’ın uluhiyeti, rububiyeti karşısında kulun âcizliğini ve Allah’a muhtaç oluşunu anlatmaktadır. Dolayısıyla kul her zaman bir ilâhî güce sığınmak ve çaresiz kaldığı anlarda ondan yardım dilemek, ona dua etmek ihtiyacındadır.

33 beyitli kasîdenin matla’ beyti:

*Nefs-i emmârem esîr etdi beni Yâ Müste’ân*

*El amân ey pâdşâhlar pâdşâhı el amân*

### Mi’râciyye

Bu manzume klasik mi’râciyye kasidelerinden farklıdır. Eser, devrin din aleyhtarlarının peygamberliği, mucizeleri ve mi’racı inkârları karşısında mi’rac mucizesini ispat amacıyla yazılmıştır.<sup>4</sup>

119 beyitli kasîdenin matla’ beyti şöyledir:

*N’ola kadri olursa hâmemiñ beyne’l-enâm a’lâ*

*Eder bi’l-iftihâr evsâf-ı Fahru’l-’âlemi imlâ*

### Eserdeki Diğer Şiirler

#### Gazeller

Toplam 1387 beyitten oluşan Sa’id Paşa Divanında birer tanesi 10 ve 11, ikisi 9, üçü 8, on dokuzu 7, sekizi 6, elli ikisi 5 beyitli olmak üzere toplam 86 gazel vardır. Şairin şiirlerdeki beyit sayısı konusunda 5, 7, 9 gibi tek rakamları tercih ettiği dikkat çekmektedir. Gazellerin çoğunluğu beş beyitten oluşmaktadır (52 gazel).

<sup>4</sup> Kenan Erdoğan, “Klasik Mi’râciyyelerden Farklı Bir Mi’râciyye: Sa’id Paşa ve Mi’râciyyesi”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.12, Erzurum 1999, s. 163-185.

Gazeller kafiye yönünden elif bâ sırasına göre yazılmıştır. En çok gazel “râ” harfinde yazılmıştır (17 gazel). Gazellerdeki redifler konusunda, şairin kelime hâlindeki redifleri tercih ettiği görülmektedir. Sana, bana, hep, ‘acep, lezîz, eyler, var, yapar, eder, çıkar, gelir, söyler, olur... gibi.

Klasik şiirin gazel geleneğine şekil yönünden tam bağlı olan şairin içerik yönünden de gazele bir yenilik getirdiği söylenemez. Zaten klasik geleneğin bozulmaya başladığı bir yüzyılda<sup>5</sup> yazılan bu gazeller âşıkâne ve hakîmâne bir üslupla yazılmıştır. Yer yer zevk bozulmasıyla Nedîmâne söyleyişler de yok değildir. Şair, gazellerinde çoğunlukla sâde, anlaşılır, duru bir dil kullanmıştır. Söyleyişi kuvvetlendirmek için yer yer ayetlerden iktibas, darb-ı mesel ve halk söyleyişlerini şiirlerinde kullanmaktadır.

Klasik şiirin gazel geleneğine şekil yönünden tam bağlı olan şairin içerik yönünden de gazele bir yenilik getirdiği söylenemez. Gazeller âşıkâne, şâirâne ve hakîmâne bir üslupla yazılmıştır. Şair, gazellerinde sâde, anlaşılır, duru bir dil kullanmıştır. Söyleyişi kuvvetlendirmek için yer yer ayetlerden iktibas, darb-ı mesel ve halk söyleyişlerini şiirlerinde kullanmaktadır.

Sa‘id Paşa gazellerinde âşık, sevgili, rakîb mücadelesi; rind, zâhid çekişmesi; aşk, güzellik teması; sevgilinin fiziki ve ruhi portresi, meşrebi; dünyayı, insanı ve dünyada cereyan eden olayları konu alan hikmet arayışları, kaderci yaklaşımlar, dünyanın ve insanın geçiciliği, insanın ‘âcizliği gibi tema ve konuları işlemektedir.

O bütün şiirlerini içten ve güzel söylemeye çalışmıştır. Aşağıdaki “söyler” redifli gazelinde anlattığı gibi Sa‘id’i söyleten güzellerdir. Şair, bu temayı şiirinde şöyle işler:

Lisân-ı aşk yana yana cânâna mesel söyler  
O âteşle gönül yandıkça sûzişli gazel söyler

Mülâkâta merâmı olsa yârın böyle mi eyler  
Ne kendisi gelir ne ‘âşık-ı mehcûra gel söyler

Uzandıkça uzandı ârzûsı sâha-i dilde  
Anınçün kâmetin tavsîf eden tûl-ı emel söyler

Lebin bûs eyleyen Âb-ı Hayât içmiş kıyâs eyler  
Hat-ı ruhsârın evsâfın yazan Hızr’a bedel söyler

Güzellerdir Sa‘id’i söyleden böyle letâfetle  
Egerçi söylemez ammâ ne söylerse güzel söyler

### Musammatlar

Sa‘id Paşa’nın bendlerden oluşan şiirleri *müseddes*, *muhammes*, *mu‘aşşer* ve *terkib-bend* şeklindedir. Muhammeslerden biri *hasb-i hâl* türündedir. Sevgiliden şikayeti konu alan şiirde, şair yâra sitemini, ağyara düşmanlığını dile getirir. Bu muhammesin ikinci bendi şöyledir:

*Sevk eden kulluğa bir câzibedir yâra bizi*

*Ellere ragbetidir eyleyen âvâre bizi*

*Pâyımâl ettiren âzâridir eşrâra bizi*

*Tâbi ‘iz emrine çiğnetse de ağyâra bizi*

<sup>5</sup> Kenan Erdoğan, “Sa‘id Paşa Divanı’na Göre XIX. Yüzyıl Divan Şiirinde Görülen Bazı Değişmeler”, *Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* S.9, s.83-106, Konya 2001

*Biz de at oynadınız dur hele meydan olsun*<sup>6</sup>

Ziya Paşa'nın "kızgın bir anında söylediği" rivayet edilen; "İstikâmet mahz-ı cinnetdir bu mülk ü millete" mısraını ihtiva eden manzumesine reddiye addolunan<sup>7</sup>

*Sen usandırma eli el de usandırmaz seni*

*Hilekârlık eyleme kimse dolandırmaz seni*

*Dest-i a 'dâdan soğuk su içme kandırmaz seni*

*Korkma düşmenden ki ateş olsa yandırmaz seni*

*Müstakîm ol Hazret-i Allâh utandırmaz seni*<sup>8</sup>

Bendiyle başlayan ve;

*"Müstakîm ol Hazret-i Allâh utandırmaz seni"*

mısraının tekrarlandığı, dokuz bentlik meşhur muhammesi de divandaki yedi muhammesten biridir.

### Tarihler ve Kıtalar

Divanda on tarih kıtası yazılıdır. Bunlardan birisinde Sultan Abdülmecid Han devrinde Diyarbakır'ın telgrafla tanışması anlatılır. H.1276/1854'te Diyarbakır'e çekilen telgraf hattı için Sa'îd Paşa bir tarih kıtası yazmıştır. Kıtanın tarih beyti:

*Ehl-i Âmid kim telgraf hattını seyr eyledi*

*Etdiler hep sıdk ile 'Abdülmeçîd Hân'a du'â (1276/ 1854)*

Diğer bir tarih kıtasında Diyarbakır'de ilk çıkan gazete için tarih yazmıştır. Kıtanın tarih beyti:

*Bâdemâ bildire âsâr-ı Diyârbekr'i*

*Sâye-i hazret-i şâhânedede çıkdı gazete (1286/ 1864)*

*Mukatta'ât* başlığı altında 53 manzume yazmıştır. Bunlardan 13'ü *nazm* diğerleri kıta şeklindedir. Şairin 41 kıtasından ikisi sırf Türkçe kelimeler kullanılarak yazılmıştır. Sa'îd Paşa, *sâfi Türkçe* şiiirler yazarken kendinden öncekileri örnek almıştır. Şâirin örnek aldığı kişilerden biri de Diyarbakırlı **Lebib Efendi (öl.1769)**'nin torunu **Refi'-i Âmidî** (1756- 1816)'dir.

Refi' divanındaki sehl-i mümteni'<sup>9</sup> tarzındaki gazellerden üçünün başlıkları, beyit sayıları ve makta' beyitleri şöyledir<sup>10</sup>:

#### 1. *Gazel-i sehl-i mümteni' Arabiyye ve Fârisiyye elfâzdan ârîdir.*

Tutdı gönlüm bakış ile ansız ol gözü ala

Aldı ussum göz göre gizlice dek etdi bana

(...7 beyit)

#### 2. *'Arabiyye ve Fârisiyyeden ârîdir, Sehl-i müşkil gazeldir.*

Güzelim kipriğin okuna atup yakşı çat

Çık güzeller ile koşuya bu ortada tut at

<sup>6</sup> Kenan Erdoğan, age, s.116.

<sup>7</sup> İbnülemin Mahmud Kemal İnal., *Son Asır Türk Şairleri*, C.2 s.827, 1119-21-22, C.3 s.1610-12. Kenan Erdoğan, age, s.11, 21.

<sup>8</sup> Mehmed Said Paşa, *Divançe-i Eş'âr*, Diyarbakır 1288, Muhammesler Bölümü.

<sup>9</sup> Sehl-i Mümteni': "Hem kolay, hem güç" manasına bir tabirdir ki, gayet kolay görüldüğü halde taklidine kalkışılınca güçlüğü anlaşılan eserlere vasf olunur. Misal olmak üzere en evvel hatıra gelen Süleyman Çelebi'nin Mevlid manzumesidir... (Tahirü'l-Mevlevî, Edebiyat Lügati, İstanbul 1994, s. 133.)

<sup>10</sup> Bu üç şiiirin tam metinleri için bk. Süheyl Ünver, Nezihe Tuna, *XVIII. Asırda Sırf Türkçe Manzumelere Üç Yeni Örnek*, Ankara 1960, s.165-168; Şevket Beysanoğlu, *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları*, Birinci Cilt, s. 256. Türk Dil Kurumunun 25. Yıldönümü dolayısıyla yapılan 8. Türk dil kurultayında Prof. Dr. Süheyl Ünver, Refi'-i Âmidî'nin saf Türkçe şiiirleriyle ilgili bir tebliğ sunmuştur. (Süheyl Ünver, *XVIII. Asırda Sırf Türkçe Kelimelerle Yazılan İki Manzume Üzerine*" 1 Temmuz 1957) Bu bildiri TDK tarafından yayınlanmıştır. Ünver, Süheyl, Tuna Nezihe, *XVIII. Asırda Sırf Türkçe Manzumelere Üç Yeni Örnek*, Ankara 1960, s.165-168.

(...6 beyit)

3. *Elfâz-ı ‘Arabîyye ve Fârisiyyeden ârî Sehl-i mümteni’ gazeldir.*

Bir kara benlü güneş yüzlüye kul oldum ben

Gice gündüz yaş akar yağmura benzer gözden

(...10 beyit)

## II. SA’İD PAŞA DÎVÂNCESİ’NDEKİ SÂFÎ TÜRKÇE KITALAR

Eserdeki toplam 41 kıt‘anın ikisi, yabancı menşeli kelime ve kelime gruplarından arındırılarak arı ve saf bir dille, öz Türkçe’yle yazılmıştır. Sa’id Paşa, 15. yy’da Edirneli Nazmî, 16. yy’da Aydınlı Visâlî ve Tativlâlı Mahremî öncülüğünde başlayan “öz Türkçe kelimelerle şiir yazma geleneği”nin 19. yy’daki örneklerini sunmak istercesine kıt‘a başlarında “Sâfi Türkçe” ibaresini kullanmıştır. Ancak bu tür şiirlerinde özellikle kelimeleri aruz veznine uydurmada pek başarılı olduğu söylenemez.

Erdoğan, şairin birinci kıtayı gazel tarzında tasarlamış ancak tamamlayamamış olabileceği bilgisini vermektedir. “İstanbul arkeoloji müzesi Nu. 102’deki müsvedde defterlerinin birinde bu manzumeye ilgili olarak (birinci kıta) ‘Arabî ve Farisî lügatleri bulunmayarak gazeldir’ ibaresi dikkat çekmektedir. Bu ifadeden manzumenin yalnız Türkçe kelimelerden oluşan gazel olarak düşünüldüğü, fakat tamamlanamadığı çıkarılabilir”<sup>11</sup>.

Kıt‘alardan birincisi, aruzun Mef‘ûlü / Mefâ‘îlü / Mefâ‘îlü / Fa‘ûlün;

İkincisi, Fâ‘ilâtün / Fâ‘ilâtün / Fâ‘ilâtün / Fâ‘ilün vezniyle yazılmıştır.

### I

Kul deyi efendim sana gönül alı verdim

Almam demek artık ne demek almalı verdim

Çok söz var idi ol güzele söyleyecektim

Gördükte dilim dönmedi şaştım kalıverdim

### II

Dün gece bir yosmaya şöyle bakarken gözlerim

N’oldu bilmem bir derin uykuya daldı gönlümüz

Bunca yıldır şu delilikten bıkip uslanmadı

Çekmedi el tâze sevmekten kocaldı gönlümüz

## III.SA’İD PAŞA’NIN HİKMETLİ BEYİTLERİNDEN ÖRNEKLER VE ALİ EMİRİ EFENDİ’NİN BU BEYİTLERE NAZİRELERİ

Sa’id Paşa’nın hemşehrisi ve dostu Ali Emiri Efendi, *Tezkire-i Şu‘arâ-yı Âmid*’deki *terceme-i hâl*’inde pek çok şairin şiirini tanzir ettiğini yazar. Nazire yazdığı şairler içerisinde sayıca ilk sırayı Sa’id Paşa almaktadır. Emîrî Efendi, “*Üdebâ-yı eslâf ve şu‘arâ-yı asrımızla pek çok müşâ‘aremiz vardır. Bilhassa mefharü’l-vatan Sa’id Paşa hazretleriniñ bir hayli âsâr-ı hakîmânelerini tanzîr eylemişiz*”<sup>12</sup> diyerek yazdığı nazirelerden örnekler vermiştir. Sa’id Paşa’nın hikmetli beyitlerini Ali Emiri’nin nazireleriyle birlikte sunuyoruz:

<sup>11</sup> Kenan Erdoğan, *Dişarbakarlı Sa’id Paşa Dîvânı*, s.134, 205. Dipnot.

<sup>12</sup> Ali Emiri Efendi, *Tezkire-i Şu‘arâ-yı Âmid*, s. 77.



Sa' id Paşa:

Hâlisü'l-kalb eylemez ülfet nifâk u buğz ile

Hâr u has ka'r-ı yem-i 'ummâna olmaz âşnâ

*(Nasıl ki, okyanusun derinliklerinde çer-çöpten eser yoktur. Öyle de, kalbi halis olan, nifak ve buğza tenezzül etmez)*

Ali Emîrî:

Ehl-i isti'dâd olur dil-dâde-i rûşen-dilân

Müntafi bir şem'aya pervâne olmaz âşnâ

*(Kabiliyetliler, gönlü aydınlık olanlara, hakikatten anlayanlara âşık olurlar, gönül verirler. Yanmayan etrafı aydınlatmayan mumun etrafında pervanenin ne işi olabilir? Kelebek sönmüş mum etrafında dönmez.)*

Sa' id Paşa:

Sükûnet-yâb olur mı hiç âsârı şu'ûnâtıñ

Mu'allakdır havâda şu cesîm âyîne-i dünyâ

*(Boşlukta duran büyük dünya aynasının durgun olması imkansızdır. Zira şuunat eserleri (isim, sıfat ve fülller), durmadan o aynada görünmektedir)*

Ali Emîrî:

Tesâvîr-i hakâyık perdeniñ altında pinhândır

Hakikatde degül vaz'-ı sakîm âyîne-i dünyâ

*(Hakikatler, perdenin altında gizlenmiştir. Gerçekte dünya aynası yanlış konulmuş değildir.)*

Sa' id Paşa:

Dest-gîr olmak kibârîñ şândır üftâdeye

Ref' eder bir şeb-nem-i nâcîzi yerden âftâb

*(Düşkünlere el uzatmak büyüklerin şanıdır. Zira güçsüz bir çiy tanesini yerden kaldıran güneştir.)*

Ali Emîrî:

Bunca mahlûkâta olmazdı tarabgâh-ı zuhûr

Nûr-ı ihsânın dirîg etseydi yerden âftâb

*(Güneş, yeryüzüne ihsan nurunu salmasaydı; yer, bunca mahlukata beşiklik edemezdi.)*

Sa' id Paşa:

Yâ 'uzleti muhtâr ederek terk-i cihân et

Yâ hâliñi tatbîk-i ahâlî-i zamân et

*(Ya uzlet isteyerek cihanı terk et. Ya da zamana ve içindeki yaşadığın topluma ayak uydur)*

Ali Emîrî:

Tezyîne çalış cevher-i safvetle vücûduñ

Tasvîriñi ârâyîş-i mir'ât-ı zamân et

*(Vücudunu saflık, halislik yani ihlas cevheriyle süslemeye çalış ki bu parlak resim, zaman aynasını süslesin, en güzel görüntü ortaya çıksın.)*

Sa' id Paşa:

Cigerde dâg-ı hasret lâle-hadd bir dil-rübâdandır

Bize bu yâdigâr elden degüldir âşnâdandır

*(Ciğerdeki hasret yarasını lâle yanaklı sevgili açmıştır. Bu yara elden değil bize dosttan yadigardır)*

Ali Emîrî:

‘Akıllarda tefâvüt ol kadar gördüm ki hüküm etdim

Bütün dünyâyı ıslâh eylemek fikr-i hatâdandır

*(Akıllar arasındaki farklılığı görünce, bütün dünyayı ıslah etmenin imkansız olduğuna hüküm ettim. Çünkü akıllar fikirler her insanda farklılık göstermekte, herkes kendisini daha akıllı zannetmektedir.)*

Sa‘id Paşa:

Kalır hâşâk içinde bâğbân bakmazsa gülzâra

Letâfet gülşen-i âdâbda hüsn-i nazardandır

*Nasıl ki, bahçıvan gül bahçesine bakmazsa bahçe kurur, çöp olur. Öyle de, hayat bahçesinde hüsn-i nazar olmazsa güzellikler oluşmaz)*

Edep gül bahçesindeki güzellik (letâfet) güzel bakışla (hüsn-i nazar) ortaya çıkar. Bahçıvan gül bahçesine bakmazsa bahçe çer çöp içinde kalır.

Ali Emîrî:

Tenevvü‘ üzredir eşyâ olur her nev‘iñ a‘lâsı

Nazar kıl gevher-i şeffâfa kim cins-i hacerdendir

*(Her şeyde bir çeşitlilik vardır. Her türün bir en mükemmeli olur. Bakarsan parlak elmas da taş cinsindedir.)*

Bu beyit için, mana itibarıyla ve şairin mantığı ile düşünüldüğünde, insan nevinin de elbette seçkin bir kişisi vardır. O da Hazret-i Muhammed’dir, denilebilir.

Sa‘id Paşa:

Âdeme yümn ü sa‘âdet geç gelen devletdedir

Pek çabuk parlar fişenk ammâ çabuk nâ-bûd olur

*(Gerçek saadet, insana geç (zamanında) gelen saadettir. Havaî fişek çok çabuk parlar ama hemen gözden kaybolur)*

Ali Emîrî:

Cilvegâh-ı nakş-ı kudretdir kulûb-ı sâfiye

Âftâbıñ ‘aksi her bir cûyda meşhûd olur

*(Nasıl ki her bir su kabarcığında güneşin aksi tezahür eder, öyle de ilahî kudretin nakışlarının yansıma yeri, cilvegâhı da saf, temiz kalplerdir.)*

Bu yönüyle “kalb ayine-i Samed’dir” yani gönül, Allâh’ın aynasıdır denilmiş.

Sa‘id Paşa:

Âyîneniñ safâsı gülüñ reng ü nûkheti

Yek-digeriyle birleşüp oldu cemâl-i yâr

*(Aynanın temiz yüzü ile gülün rengi ve kokusu birleşerek yârin cemâlini oluşturdu)*

Ali Emîrî:

Ben sûret-i hakîkati etdükçe cüst ü cû

Fikrimde cilve eyledi nakş-ı hayâl-i yâr

(Ben hakikati aradıkça, araştırdıkça; sevgilinin hayalî resmi fikrimi doldurmaya, gözümde canlanmaya başladı.)

Sa‘id Paşa:

Kizb kim zahm-ı fesâd-ı bâtmîniñ hûnıdır

Hasta agzından ziyâde gelse dem bulmaz halâs



*(Yalan, içerideki fesat yarasının kanamasıdır. Ağzından çok kan gelen hastanın yaşama şansı yoktur)*

Ali Emîrî:

Mülk ü dîne mekr iden zehr-i helâhil nûş eder

Bu muhakkaktır ki her kim içse sem bulmaz halâs

*(Vatana ve dine hile eden panzehiri olmayan bir zehir içmiş olur. Zehir içenin kurtulması imkânsızdır. Hele de panzehiri yoksa.)*

Sa' id Paşa:

Sûret-i endâmı rü'yet etdürür âyîne var

Hayf kim ahvâl-ı hulki gösterür âyîne yok

*(İnsanın fiziğini gösteren boy aynası var ama ne yazık ki içini gösteren huy aynası yok)*

Ali Emîrî:

La'l ü yâkût u le'âli gösterür gencîne var

Cevher-i vicdâni izhâr eyleyen gencîne yok

*(İnci, yakut, elmas gibi değerli taşları gösteren hazineler var. Yazık ki, vicdan cevherini gösteren hazineye rastlanamadı.)*

Sa' id Paşa:

Eşk-i mazlûmân ile te'sîs-i 'ömrân eyleyen

Bir kuşa benzer ki seyl agzında yapmış lâneyi

*(Mazlumların göz yaşları üzerine hayat süren (zalim), sel ağzında yuva yapan bir kuşa benzer)*

Ali Emîrî:

Ol kadar cân yakmadan dâmen-keş olmuş ol perî

Meclisinde şem'î yandırmaz yakar pervâneyi

*(O peri yüzlü sevgili can yakmadan o kadar elini eteğini çekmiş ki!, veya can yakmada o kadar maharetli ki, meclisinde mum yakmadan kendi ateşiyle pervaneyi yakmaktadır.)*

*Yüzüne yansıyan güzellikle aşığını yakan bir sevgili prototipi denebilir.*

Sa' id Paşa:

Vefâ gösterse de ehl-i nifâka i'timâd etme

Şifâ-bahşâ olur mı yareye zehr olsa merhemde

*(Arabozuculuk yapan kimse vefâlı da olsa güvenme. Zira merhemde zehir olsa yarayı iyileştirmez)*

Ali Emîrî:

Habîr olmaz fezâ-yı lâ-mekândan mürğ kim pervâz

Nasıl cevân eder 'akl-ı beşer 'arş-ı mu'azzamda

*(Kuşun uçtuğu sonsuz gökyüzünden haberi yokken insan aklı nasıl ulu arşı dolaşabilir ki?)*

Nasıl ki kuş, havada uçarken içinde yüzdüğü mekandan habersizdir. Öyle de fezanın derinlikleri insanın kuşça aklına sığışmayacak mükemmelliktedir. Uzayın muhteşem derinliklerinde insanoğlunun aklı nasıl cevân edebilir?

Sa' id Paşa:

Seherden neşr eder envârını hûrşîd-i 'âlem-tâb

Nümâyândır kerîmü'l-halkıñ isti'dâdı neş'etde

*(Nasıl ki, dünyayı aydınlatan güneş, nurlarını seher vakti yaymaya başlar. Öyle de, insanlara faydalı olacak kişinin kabiliyeti doğumunda belli olur)*

Ali Emîrî:

Vücûdın hâlis eyler zer gibi kim olsa manzûrı

‘Aceb hâsiyyet olmuş müstetir iksîr-i himmetde

*(Himmet iksirinde öyle şaşılacak bir özellik gizlenmiş ki, baktığı kişinin vücudunu altın gibi saflaştırır. Ehl-i hamiiyyetin gözetimindeki vücut altın gibi halis olur.)*

Yani hamiyetli nazar kömürü elmasa çevirebilir. Beyitte ilahî lûtfâ nail olmuş kişiler için söylenen “şeyhin nazarı kîmyâ gibidir, bakırı altın eder” (Günahkâr birisini bile evliya edebilir) sözü hatırlatılıyor.

Sa‘id Paşa:

Tutar koluñdan atar hufre-i mezâra kader

Felek çıkarsa da rif‘atle âsmâna seni

*(Felek seni dünyalık payelerle göğe de çıkarsa pek güvenme. Zira kader, bir anda seni kolundan tutup mezar çukuruna atar)*

Ali Emîrî:

Şu servetiñle nedir hırs u sîm ü zer ey pîr

Felek mi müjdeledi ‘ömr-i câvidâna seni

*(Ey ihtiyar!, bunca servetin var, hala gözün doymamış, bu para kazanma, altın gümüş biriktirme hırsın nedir? Felek sana ölümsüz bir ömür mü vaat etti, ölmeyecek misin?)*

Sa‘id Paşa:

Kâmilîñ ednâ kusûrı der- ‘akab meşhûr olur

Bedrde cüz’î husûf olsa hemân manzûr olur

*(Nasıl ayda cüzi bir tutulma olsa görülür, öyle de kâmilin küçük bir kusuru hemen meşhur olur)*

Ali Emîrî:

Âftâbâsâ o meh-rû gerçi benden dûr olur

Hâ’il olmaz mâsivâ her gün baña manzûr olur

*(Her ne kadar Güneş gibi, o ay yüzlü sevgili benden uzak durmakta ise de ben ona yakıным. Sevgilinin güzelliği o kadar aşikar, etrafı o kadar kuşatmış ki, masiva onu görmeme asla engel olamaz.)*

Diyarbakırlı şairler Sa‘id Paşa ve Ali Emiri Efendinin hikmetli beyitlerinden örnekler verdik. Ali Emiri Efendi şiir anlayışı bakımından Sa‘id Paşayı takdir etmektedir. İkisi de Diyarbakır’ın sanata önem veren köklü ailelerindenidir. İki şairin hayatı zaman zaman kesişmektedir. Mardin’de buldukları sırada (Sa‘id Paşa memur, Mardin mutasarrıfı, Ali Emiri ise medrese talebesi) çeşitli vesilelerle bir araya gelip şiir mütalaa ettikleri bilinmektedir.

Hakîmâne üslûp, Sa‘id Paşa’nın hemen bütün şiirlerinde vardır. Yukarıya aldığımız örnek beyitlerde işlenen ana temalara toplu olarak bir arada yeniden bakacak olursak; genelde onun dünyaya, dünyadakilere, özelde insana ve insanda bulunması gereken hasletlere dikkat çektiğini söyleyebiliriz. Sa‘id Paşa’nın beyitlerindeki bu temalar şunlar:

**TEMİZ KALPLİ OL**

*(Nasıl ki, okyanusun derinliklerinde çer-çöpten eser yoktur. Öyle de, kalbi halis olan, nifak ve buğza tenezzül etmez)*

**DÜNYA AYNASI**

*(Boşlukta duran büyük dünya aynasının durgun olması imkânsızdır. Zira şununat eserleri (isim, sıfat ve fiiller), durmadan o aynada görünmektedir)*

**BÜYÜKLÜK GÖSTERGESİ**

*(Düşkünlere el uzatmak büyüklerin şanıındandır. Zira güçsüz bir çiy tanesini yerden kaldıran güneştir)*

*BULUNDĞUN ORTAMA UYUM SAĞLA*

*(Ya uzlet isteyerek cihanı terk et. Ya da zamana ve içindeki yaşadığın topluma ayak uydur)*

*DOST YARASI*

*(Ciğerdeki hasret yarasını lâle yanaklı sevgili açmıştır. Bu yara elden değil bize dosttan yadigârdır)*

*HÜSN-İ NAZAR*

*Nasıl ki, bahçıvan gül bahçesine bakmazsa bahçe kurur, çöp olur. Öyle de, hayat bahçesinde hüsn-i nazar olmazsa güzellikler oluşmaz)*

*GERÇEK SAADET*

*(Gerçek saadet, insana geç (zamanında) gelen saadettir. Havaî fişek çok çabuk parlar ama hemen gözden kaybolur)*

*YARİN CEMALİ*

*(Aynanın temiz yüzü ile güliün rengi ve kokusu birleşerek yârin cemalini oluşturdu)*

*YALAN SÖNDÜRÜR*

*(Yalan, içerideki fesat yarasının kanamasıdır. Ağzından çok kan gelen hastanın yaşama şansı yoktur)*

*BOY AYNASI HUY AYNASI*

*(İnsanın fiziğini gösteren boy aynası var ama ne yazık ki içini gösteren huy aynası yok)*

*ALMA MAZLUMUN AHINI.*

*(Mazlumların göz yaşını üzerine hayat süren (zalim), sel ağzında yuva yapan bir kuşa benzer)*

*ZEHİRLİ MERHEM*

*(Arabozuculuk yapan kimse vefalı da olsa güvenme. Zira merhemde zehir olsa yarayı iyileştirmez)*

*KUTLU GÜN*

*(Nasıl ki, dünyayı aydınlatan güneş, nurlarını seher vakti yaymaya başlar. Öyle de, insanlara faydalı olacak kişinin kabiliyeti doğumunda belli olur.) Hz. Muhammed'in nuru gibi, ki o doğduğunda nurunun mağrib ve maşrikı, bütün cihanı kapladığı rivayet edilmektedir.*

*CAHA DAYANMA (MAKAMINA GÜVENME)*

*(Felek seni dünyalık payelerle göğe de çıkarsa pek güvenme. Zira kader, bir anda seni kolundan tutup mezar çukuruna atar)*

*KAMİL KUSURSUZ OLMALI*

*(Nasıl ayda cüzi bir tutulma olsa görülür, öyle de kâmilin küçük bir kusuru hemen meşhur olur)*

**SONUÇ**

**Mehmed Sa'îd Paşa** (1832-1891), Diyarbakir'de doğmuş Mardin'de vefat etmiştir. **Süleyman Nazif** ve **Faik Ali Ozansoy**'un babasıdır. Resmi görevleri dışında edebiyat, tarih ve matematikle meşgul olmuştur. Edebiyatla ilgili en önemli eserleri *Divançe-i Eş'âr* ve *Mizanü'l-Edeb*'tir. Hakîmane üslubuyla 18. yüzyıl divan şairi Nabi'nin 19. yüzyıldaki temsilcilerindendir. Toplam 1387 beyitten oluşan *Sa'îd Paşa Divanı*'ndaki nazım şekilleri; **Kaside**, **Terkîb-bend**, **Muaşşer**, **Müseddes**, **Muhammes**, **Gazel**, **Târîh**, **Kıt'a**, **Nazm** ve **Müfred**'dir. Çok sayıda kıta şeklinde şiir yazmıştır. Kitalardan ikisinde yalnızca *Türkçe* kelimeler kullanması dikkat çekmektedir. Sa'îd Paşa'nın bazı hikmetli beyitlerine çağdaşı ve hemşerisi **Ali Emiri Efendi** tarafından nazireler yazılmıştır. Hikmetli bir üslûpla kaleme aldığı şiirlerinde onun genelde kâinatı, dünyayı ve dünyadakileri; özelde insanı, insani hasletleri konu aldığını söyleyebiliriz.

Osmanlının son dönemlerinde, iyi yetişmiş dürüst bürokrat-memur tipinin tipik bir temsilcisi olan Sa'îd Paşa aynı zamanda sanat ve kültür konularında da kendini yetiştirmiş önemli bir şahsiyettir. Aynı özellikler Diyarbakirli **Ali Emiri Efendi** için de geçerlidir. O da resmi görevi dışında hem hattat,

hem şair, hem tarihçi, hem yazar, hem de yayıncıdır. Sa'îd Paşa bir Osmanlı bürokrati olması yanında sanat, edebiyat, şiir ve tarihle hatta felsefe, mantık ve matematikle de yakından ilgilidir. Bu çalışmada çok yönlü bir kişiliğe sahip Osmanlı yüksek memurlarından, en son görevi *Mardin mutasarrıflığı* olan **Sa'îd Paşa**'nın şiirleri ve edebî yönü, sırf Türkçe kelimelerle yazdığı şiirleri, **Ali Emiri**'nin nazirelerinden hareketle şiirlerindeki hikmetler ortaya konulmaktadır.

#### KAYNAKÇA

- Ali Emîrî, *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid*, İstanbul 1328.
- Ali Emiri Efendi, *Esâmî-i Şuarâ-yı Âmid*, (Haz. Galip –Nurhan Güner) Ankara 2003.
- Beysanoğlu, Şevket *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları*, Birinci ve İkinci Cilt, San Matbaası, Ankara 1997.
- Erdoğan, Kenan, *Diyarbakırlı Sa'îd Paşa Dîvânı*, Manisa 2004.
- Erdoğan, Kenan, “Klasik Mi'râciyyelerden Farklı Bir Mi'râciyye: Sa'îd Paşa ve Mi'râciyyesi”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.12, Erzurum 1999, s. 163-185.
- Erdoğan, Kenan, “Sa'îd Paşa Divanına Göre XIX. Yüzyıl Divan Şiirinde Görülen Bazı Değişimler”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* S.9, s.83-106, Konya 2001.
- Fidancı, Mahmut, *Sa'îd Paşa Mizanü'l-Edeb*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, (Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) Diyarbakır 1986.
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, C.1,2,3, İstanbul 1988.
- Tahirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügatı*, İstanbul 1994.
- Tevfikoğlu, Muhtar, *Ali Emîrî Efendi*, KBY, Ankara 1989.
- Sa'îd Paşa, *Divançe-i Eş'âr*, Diyarbakır 1288.
- Ünver, Süheyl, Tuna Nezihe, “XVIII. Asırda Sırf Türkçe Manzumelere Üç Yeni Örnek”, 8. *Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1957*, TDK yayınları S.179, Ankara 1960, s.165-168.